

Ытыктабыллаах улууспут олохтоохторо!

Энигини Саха АССР төрүттээмингэ 100 сыллаах үбүлүөйүнэн Чурапчы улууһун дьахалтатын аатыттан итинник-истинник эбэрдэлиибит!

Саха АССР Гражданскай сэрин сытырхайан бара турар кэмигэр саха бастагы чабылхай бассабылыстара Максим Кирович Аммосов, Степан Максимович Аржаков, Исидор Никифорович Барахов, Платон Алексеевич Ойуунускай күүстээх туруорсууларынан, үгүс сыраларынан тэрилинбитэ. САСР тэрийингэ, улахан киирсилээх мөккүөр түмүгүнэн, өрөбөлүүссүйэ инпинээби Арассыыйа састаабыгар киирэр Саха уобалаһын сириин-уотун бүтүүнүн оннунан хааллары ситиһилин-битэ. Автономия төрүттэниитигэр уонна атабар туруутугар биир дойдулаахтарбыт, биллиилээх уопсастыбаннай-политическай дьайытэллэр Иван Николаевич Винокуров, Семен Андреевич Новгородов быһаччы кыттыыны ылан үлэтээбиттэринэн бийиги бүгүн кизэн туттабыт.

Сэлбэгтэр I Саха сиринтэди Түрийэр сийлэстэрингэр (1922 сыл ахсынны 27 күгэ – 1923 сыл тохсунуу 19 күгэ) бэйтүн састаабытар 25 чилиэннөөх уонка 9 хандыыштан тах үрдүкү ситэриниллэх уонка сокуон оңортор уоргана – Саха АССР Кини ситэриниллэх юмйоттэ (ЦНК) тэрийдиллэ. Бэрэсэдэллэлэрин П.А. Слепцов талыылыыта, Саха сиринтэди Кини ситэриниллэх юмйоттэ (ЯЦНК) Президиумугар М.К. Аммосов кирийдэ.

Бу сийлэс И.Н.Баранов салбарынхаах сударыстыбаннай сүтэриниэх уорганы – Саха АССР Бырабылгыальсыйбатын – Народно-Комиссарлар Сэбигэттэрин (СНК) тэриһэр. СНК састаабыгар норуот комиссариаттара (министерствалар), комитеттэр уонна управлениелар киирбэттэрэ. Хонтуруоллуур уорганынан Рабочий-Крестьянский Институты (РКИ) аныкыта. Саха АССР сударыстыбаннай тылын быһаатынан саха тыла билииндэнбэтэ.

САССР 1923–1928 сүүлчтэ
культура танинч сайлалтыг
ашиг чиг олук ууршгубута. Ой
курдук, оркула үөрэгэн тэһнэг,
библиотэжэтер, ааар бэлэгдннэр,
доробуйа харьстабылын тэриг-
лэрэ тэригдннэгтэрэ. Орто идэлтэк
үөрэххэ каадырлары бэлэгдннэр үгэ
тэригдннэгтэрэ. Саха сирин ыччана
күнн үөрэх каадырлар үөрэгэр
бэлэгдннэгтэрэ.

1925 сыллааха М.К. Аммосов көбүлээниинэн Саха сирин оңорон таһаарар кыадын чыргыттыр сымаллаан ССРС наукаларын Академинттын кэлэм элэстедиинэ бэлэттин үлүтүн саалаабыта. 1926 сыллааха САССР СНК бэрэссэдээтэлэ М.К.Аммосов, көмүһү хастуур ырааммысынаннаа сайдытыгыр Саха сирэ кылларар кылаатын дахсан турон, «Алданолоото» соһуустаах холбоһук хастуур көмүһүн 5 %-на өрөстүүбүтүкүсэ бэрэстэрин туһунан этин кыллар- бита.

Үебэ этгилвибигт 1922–1928 снлларга ууруллубут ис кыах билиги өрөспүүбүлүкэбигт 1928–1991 снлларга олох-дьаһах-экснэзмикэ өтүгүн сайдылыгыгар бөбө түрөх буолбута. Автономиялаах өрөспүүбүлүкэ анал туругун илгын Саха сирэ-гэр ииникки олох-дьаһах-экснэзмикэ өтүгүн сайдылыгыгар мэдүн хөбүлүүр күүбү уонна тыа халһа-йыстыбын чөлүгэр түһэринэ, промышленнобый, олох-дьаһах эй-гэтин, илуканы, үөрөбү, доруоһуна харыстыабын тэтимсэхтик сай-ыанарамыга кыагы бигэрбигэ.

Автономия тэрилтийн гражданский сэрин бара турар уустук кэингэр садаламмыта. Гражданский сэрин уоттаах сыллара билигин улууустун эмээ тувиу батата. 1922 сыл кулун тутар 2—12 күннэргэр Чурапчыта норуоттар бэрэстэбинэ-тэлиэрин уобаластаагы өрөмнөй сийлэһэ ыһыдыллыбыта, "Саха уобаластаагы өрөмнөй норуодунан упрэжениета (ВЯОНУ)" тэриэлэ сылдыбыта.

1922 сыл муус устар 27 күнүгэр ВЦИК Саха сирин Автономнай Сэбиэстэй Социалистическай оросуобулукутун билиэригэ, Ити юмиз бийиги үлүүсүт терри-

[illegible]

1930 снл кулу тугар 25 кулүгэр улусу Чуралны оройуона диги ааттынан уларыттылан тэрилтинбитэ. Оройуон диги аат Сахатар 4-с сийдистэрин улустары оройуоннарга уларытан ааттымр уураагар олосубутта. Ити кэмгэ Чуралны оройуона 17 нэхилектээсэ, 16878 нэхилиниһэтээсэ, 5276 хаһааймактыбалаара. 1993 снл ааттынны 12 күнүгэр Саха Өрсөтүүбүлүктингэр "оройуон" диги аат "улус" дигиниги уларыттылабыта. Итингэн иди. Чуралны үлүһү дигибит.

Оройуон тэриглэрингэр 30-с сыллар саргалтамыларыгар сылгы-сүөлү ахсаана уопсайа 56596 төбөҥө тэнигээрэ, ол иһинэр 47546 нүх сүөлү уопсайа 9050 сылгы.

Мүүс сайдлагын устуур-
бата дунд төрттгэх- уулаах,
үйсэлэргэ мунуудлубут баай үгэ-
тэрдэх. Өрөөмүүсүүд шонго
сүдхү, сэлгэ нигтэнх, бурд-
уулыгын даярлгэтан ололб-
тара. Үөрөхтгэх кийн олох азыйах
эгэ, тангара нгэзэлэн таргатымга
күүэтгэх үлэ бэра. Очлолорго
Алабарга, Бахемга, Күндүлэ, С-
длгга, Арыдлааха, Чуралгыга
тангара дызэсэргэ бааллара. Үөрэн
таргатымга полгисымынайлар
бишлэр-көстөр оруулу ылыбтлара.
Кинилэргэ үөрэмилт Семен Нов-
городов, Николай Кривошапкин—
Субуруускай, Прокопий Соколян-
ков, о. д. а. сита олобу оңорсуута
бишлэр-көстөр диндэрдэргэн бу-
хылбтара. 1921 сэл муус устарга
Дюкуускай уезд II улуун
дээдэгийларын кэмпиргэснэгтэ
ылытлылыбтлара, В. И. Ленин те-
леграммын туллуутара. Бастаки
агарталлар, юлзуустар тэрилтэн,
күүрэгнэгэх үлэгэ түрүмүүтара.

Оройуон сайданыгтар бигр теуу күүбүөн 1931 сылшааха Чурапчыга типография үлүзэ киир- рэ, илһин энгэргэ бастагынан “Со- циализм суол” хаһыат тахсыбыта. 1932 сылшааха машиннай-трак- торнай ыстансыыта (МТС) тэри- либигэ. Эмгэ бу сыл почтовой, телеграфный, телефоннай, гидро- метеорологическай ыстансыылар үлүзэ киирэрлибигитэрэ. Хо- боһуостанын түмүктэнэн, орой- уонига 84 конхуос баар буолбута. Бүтүүн булгуччулаах начаалынай үөрэхтэрини олоххо киирбигэ. Сана оскуоһулар тутулуубуттара. 1934 сылшааха оройуон киинигэр

педагогический училище абыллы-
быта, 1930 сыллаахха 15 куйука-
лах баһыаһа, 1936 сыллаахха 30
куйукалах салгыи эмптин сана-
торий тутуллубута. 1940 сыллаахха
“Кыһыл үт” промартыал үлэтин
садалабыта. 1937 сыллаахха Чу-
рапчы – Дьоксуускай икки арды-
ларыгар сомолуотунун сыдыны
олухтоммута.

Чурагны дотно Ада дайдуу
көмүсүүр Улуу сэрингэ ахьы-
быншй кытгыны ылыгтгара.
Фронга 2170 киһи кытаралды-
тыгтан 1032 киһи кыргыны хо-
нууттар охсубута, үлэ фронутар
281 киһи сылдыгыгтан 14 киһи
элбүтэ, сорохтор суража суох сүп-
түгтэ.

Фронта бастагы ыгырымы 1941 сыйл от ыйын 30 күнүгүтэр буолбута. Итиннэ 13 Саха национальнай байыыныгый ордунуһугар үөрэммит уолаттар бэбиэсэ туһуһуттара. 1941 сыйл атырдах ыйын 6 күнүгүтэр буолбутутар 7 ычат, 1941 сыйл атырдах ыйын 15 күнүгүтэр буолбут маассабай ыгырылыга 230, 1941 сыйл балаһан ыйын 7 күнүгүтэр 259 киһи фронта аттамыһтара. 1942 сыйл куулун тутар 16 күнүгүтэр 34, бэе ыйын 25 күнүгүтэр 533 киһи ыгырыллыбыттара. 1943 сыйлаахха бэе ыйыгар 171 киһиэхэ бэбиэсэ кэлбитэ. 1944 сыйл бэе ыйыгар 108 киһи фронта барбыта. 1945 сыйл от ыйыгар атаарыллыбыт 30 киһи итиннэ кырыыллыһаара тийибиттэрэ.

Чураглчы дхоно-сэргэтэ хор-
сунуук сэрингэснэг артиллерист
Габриил Протожаков, кыды-
йаачылар роталарын хамандыра
Егор Додордуурал, сапер Семен
Флетогитов, луочук Вера Захарова,
багааланай бэрлэс Дунггити Бры-
скаев, снайпер Георгий Федоров, о.
д. а. ааттарылан кизэн тутгар.

Алдархайлаах сэрэнгийн кытары дойдубутугар сут-кураан сатынлаабыта. Дьон-сэргэ ачыктаалына, хоргуууга сагаламмыта. Итиннэ олусуоран, партия Саха сиринтээги обкомун бюротта 1942 сыл атырдыах ийиын 12 күнүгэр Чуратчы оройуонун 41 колхозуонун Кэбээни, Булун, Эдьигээн оройуонугар балык булгаалыынагар дигэн ааттаан көһөрөр уураады таһаарбыта. Бу уураах туолуута билигин улуустууп биэр улахан, харах уулаах трагедиятынан буолбута. Хоту барыта 5459 киһи көһөрүлүбүтүгүн 2000-дэ чугайыар киһи аччыктаан, хоргуулан, ылдьыан өлбүттэрэ. Сэрингэ борон өлбүт буойуннар-билиынаагар 1,5 төгүл элбэх киһи суоруума суоталаммыта. Сэрингэ иннинтээги нэһиликтиннэ ахсаанын улууэ 1985 сыллаахха, 46 сыл буолан баран сийинтэ.

Чураглал дотоо сэрлэгтэн эмсэгдэлтэбит хахааймстыбыны чөлүгэр түлөрлөг күүстэх үлэгэ турумуутгара. Колхустар сүлхү, сыгыг ахсаанын элбэгпитэрэ, снри кыгтары үлэ тунсариллыбыта. Элбэх сана тутуулар бөөр буолбутгара, тигххынныс атылааһылыбыта. Сыгыг илгитингэр оройхон өрөспүүбүлүкүгэ биир бастыгнар өскөсгөрүгэр тахсыбыта. Болугур бөдүлүгүн сыгыгыта Роман Константинов 55 бөөтөн 55 күлүнү ылан, 100 бөриһиан тылыннаах тыгыны итгэн. Социалистический Үлэ

Геройға ұрпақ азатын ылыбыта.

Орлохон кинингэр орто, нэил-
лэктэргэ 7 кылаастаах оркула-
лар аһыллыбыттара. Дыаһылзалар,
дыссааттар тутуулан үлэлэрин
сагаллабыттара, медлууннар,
ФАП-тар үлэлэбиптэрэ.

30-с сүүлх бүтүүлэртэй садалаан, Чурагчы оройлууну ёлсарсмыланнара өрслүүбүлү, Уйук Илин, Арассыйа улахан түһүлэлэргэр тахсан ситиһинилээхтик кыттар буолбуттара. Итүгүн кыял анныһына, Чурагчытаагы нөгүртүт-оскуолура үөрөмүөт, улуу тирэһээр Дмитрий Петрович Коркин иттиллээнчигэр Роман Дмитриев, Павел Пинюгин, Александр Иванов Олимпчыһаалын дэбэйбүттара.

Оройбуугтаа бйрэмьысылан-
най тэрлэлтээр туруктаахтыг үзэ-
лиир буолбуттара. Чуралчтаабы
"Сельхозтехника" холбооһук, кому-
нальнай хаһаайыстыба, "Якут-
сельстрой", эт-үүт кэмбинээтэ, ле-
сонуун, бытовое кэмбинээт, о.д.а.
сылатаа производстволарын улаа-
тыанаран испиттэрэ. 1973 сылла-
аха 103 миэтэрэ үрдүктээх манта
туруоруллан, тэлэбиндэниэ үлөбү
күлүрүллэбигэ. 1974 сылтан саба-
лаан, оройбуунга соххуостар тэрлэ-
лэн барытала.

Союхоостар бейүлөктөртөгү социальный хайысхалаах тутуудары ыппыттары, типовой быра-һыктаах оскуолалар, кулуптар, бөлүмдөр, бөлүмдөр, бөлүмдөр баар буолбуттара. ЧПУ (халин ЧГФК-СИ), Одьулууннаагы аграрнай техникум, техникумской колледж үлөсөбүттөргө Производственной эһиймөктөрү тутууну таһыян, быһыттары, суолу онорууга, бааһыа сирдэрин хыттыгы, хөдүмдэри куруулоһонго былааннаах үлөсө баарыттары.

Оройуон үлэһит дьонно суузарыстыбаннай былааннары толорон, өрөстүүбүлүккэ инникилэр көктөрүгүр мэлдьи сылдар. 1984 сыл түмүгүнөн үтө араас хай-мехаларыгар үчүгэй көрдөрүүлэри ситиһэн Чурапчы оройуона ССКП КК, ССРС Министирдэрин Сэбиэтин, Профсоюзтар, Комсомол Кини комитеттерин Кыһыл Знамятыннар мадараалламмыта.

90-с сүүлгэр савданыяларыг уюуастыбаннай-политическай тутул уларейыгыгтар сохуостар үлэлэрэ тохтозулубута. Сири, баайы-дуулу үлэстэн, бааһынай хаһаайыстыбаларынан барылыбыта. Ол эрзори сүрүн произ-водственной тэрилтэлэр: эт - үүт хэмбинээтэ, хомунаальнай хаһаай-стыбы, ПМК, сулуу тутар тэрилтэ, "Агрострой", "Агроснаб", РайПо-ыһыллан хаалбака, онгуларелан хаалбыгтара. Улуу хаһаайыстыа-нын сага ныматыгтар атыгтарган хаалан хаалбака, бигэтик үктэм-иитэ, өрөстүүбүлүккэ бастынар ажасканыгарыг бигэтик киирибитэ.

Сахабыт сириг үйөлөөх сайдыытыгар билигин улууспут үөрэҕиритин салаата бэйэтин бөдөнү кылаатын килтэрсэн кэлтэ. Саха бастакы лингвист-учуонайа, саха бастакы алмаабытын онорбут С.А.Новгородов саха норуота үөрөхсөнигитигэр, саха тыла күн бүгүн тыһыһаах килититигэр кэмнэмэст улахан өнөлөөх. Билигин өрөспүүбүлүсүбүгүтүгэр наука үгүс сайааларын сайдыытыгар улахан кылааттарын килтэрсибит бөдөн учуонайдарбытынан биир дойдулаахтара күүн туттабыт.

Өрсүлүүбүлүктөбүтүнээр автономия төрүттэнүүдүгүтөн доруобуйга харыстабылыгыар сүүрүн болжолто уурулган кэллэ. Бу зийгэзэ саха норуотууттан аан бастагы быраас идэ-үсүт Проконий Нестеров Сокольников төрүттэбип үтүө үтүсүтэрин тардагааччы, салдааччы, сайыл-тардааччы буолган, араас кэмнэргэ үлэлээн-хамсаан, билигүнүн кэмнэ дээрин доруобуйга харыстабылын өрсүлүүбүлүккэ сайыллара сый-

Билэктэи юм ирдэбиллэнэн балыһалар аныгы технологияларын үлэниилэрингэр араас оборудооминеларынан хааччыллыларытп. МТБ бөбүргөөһүнүгэр улахан болжомто ууруллар. Быйылгы сытан сабалтан улууспут юнн балыһалатын иккис уочарштын дьэ-э түтүлүгүт сабалланы.

Күнбүгүтүн Чурагчыбыт улууһун дьоно-сэргэтүн тэрөөбүт түөлбөтү чэчирийн сайдарын туһугар таһаарыаһаахтык үлэллэр. Нэһилиэнньэбит ахсаана 22246 киһиэхэ тинийдэ. Сүөһүбүт уопсай ахсаана — 20797, о.й. ынах сүөһүтү—737, сылгыта—16502, о.й. бистэ—1248. Бу көрдөрүүнүн өрөспүүбүлүкэтинник инбэит. Сүөһүттүн үүтү, эти соҕотопкалааһын билааннарын толорууга күүстээх үлэ ытыллар. Дьоммут-сэргэбит аныгы үйбүтэ бырагыраамаларынан, граннарынан үлэллиргэ үөрөннө, бэлэмнэннэ. Нэһилиэнньэ олохун тупсарыага араас өрүттээх үлэлэр билааннаахтык ытыллаллар, ол курдук, таастааһын, интэриниэтти туһаныыга оптоволоконно бары нэһилиэккэргэ киллэриллиннэ, элбэх социальнай суолталаах субсидиялар көрүлүүллэрэ у.д.а. Улуус юнионгэр, нэһилиэккэргэ санга тутуулар дохсуннук дьэндэхэллэр, араас хайысхалаах бырагыраамалар: хаарбах дьынттэн көһөрүү, тулаайах оҕолору дьынттан хаачыыйы, социальнай суолталаах эбийиэккэрин тутуу ситиһинилээхтик үлэллиллэр суоллары тутуу, тупсаран оноруу үлэстэ сыллата кэнэттиллэн иһэр, 2022 сылга быһыл күһүн Бөстөххө дьэри аспал суол тутуулан олоххо киирбитэ. Сайдым сана таһыммыгар тахсы ирдэбиллэрин быһымынан улууспут олохун бары эйгэттигэр: тыа хаһаайыстыбатыгар, үөрэбiriнгэр, доруобуйа харыстабылыгар, куттуурада билиитиги кэм сана информационнай, электроннай, цифровой IT-технологиялара элимник киллэриллинлэрингэр үлэ ытыллар.

Саха сиригэр сэбиэскэй былаас олохтоноубуттан бүгүнү күнэ дьэри, өрөспүүбүлүкэбитигэр биир үйэ устатыгар барбыт сайдыы историятыгар биһиги улуустар кылаарыбыт кылаактан тэнэ, өрөспүүбүлүкөнү салайсыбыт биир дойдулаахтарбытын, бөдөн судаарыстыбаннай, политической салайааччылары кэн тутта алгыһыбыт. Саха АССР үөрөһүрүн, доруобуйа кырастыбытын, атыы-эрэһин уонна промышленность, хаанчыыбы ийгэттин наркюма, Народнай Комиссарлар Сэбиэттэрин бэрэссэдэттэлэ, ВЦИК Президиумун иһинэн САСР бэрэстэбинэлэ Винокуров Иван Николаевич, Дьоккуускайдаагы окружной Сэбиэт исполкомун бэрэссэдэттэлэ, национальностага Сэбиэтин чилиэнэ, Саха АССР юни ситэриилээх кэммитигин народнай комиссарын солбуйааччыта, Саха сириг кин ситэриилээх кэммитигин бэрэссэдэттэлин солбуйааччыта, Саха өрөспүүбүлүкэтин доруобуйа харыстыабытын наркюма Кривошапкин Николай Дмитриевич –Уот Субуруускай, Ил Түмэн Судаарыстыбаннай муннаах бэрэстэбинэлэрин палататын Бэрэссэдэттэлэ Илларионов Афанасий Петрович, Саха өрөспүүбүлүкэтин маннайы Ил Дархана, Российской Федерация Сэбиэтин сенатора Борисов Егор Афанасьевич, Ил Түмэн араас сэмээһини ытырылларыг дьоккутаттара Поисеева Альбина Иннокентьевна, Макаров Иван Константинович, Пинингин Павел Павлович, Уляев Михаил Дмитриевич, Никитин Семен Иванович, онтон дэтин өрөспүүбүлүкэ таһымыгар үлэлээхит бастыг дьоммутун. Ил-никитин даданы биһиги улуустан бөдөн салайааччылар үүнэн-сайдаан тахсыахтара, дьон-норуот, улусту өрөспүүбүлүкэ сайдыытыгар түбү өнөрүхтара дьин эрэнэбит.

Чурагчы улуунун
дэаһалтатын пресс-кэннэ.

САХА АССР ТЭРИЛЛИБИТЭ 100 СЫЛЫГАР

САХА ӨРӨСПҮҮБҮЛҮКЭТИН ТӨРҮТТЭСПИТЭ

ИЗ ОСНОВНЫХ ДАТ ИЗ ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И. Н. ВИНУКUROVA

Иван Николаевич Винокуров родился 25 марта (7 апреля) 1893 года. С четырех лет воспитывался в семье родственника отца — священника Хаяхсытской (ныне Арылахской) церкви Семена Попова. Обучался в Хаяхсытской церковно-приходской школе. В 1906–1910 гг. за казенный счет продолжил учебу в Якутском духовном училище, в 1910–1915 гг. в Якутской духовной семинарии, где отличился в учебе и был рекомендован для продолжения учебы в Казанской духовной академии. Перевелся на естественный факультет Казанского университета. В 1918 г. служил политработником в штабе 5-й конной армии и участвовал в гражданской войне на Урале, в Поволжье и Сибири, одну время воевал в составе легендарной 25-й Чапаевской дивизии.

Сахабыт сирэ Судаарыстыбаннаһы ылынытыгар уонна үлэлээһинин бастакы сылларыгар Чурапчыттан төрүттээх Иван Николаевич Винокуров киллэрсибит кылаата сүнгэн. Кини аата Саха Өрөспүүбүлүкэтэ төрүттэммитэ 100 сыла туолуутун бэлиэтээһиннэ Саха чулуу уолаттара Платон Ойуунускайы, Максим Аммосову, Исидор Барахову, Степан Аржакову кытары тэннэ ааттанар. 1921 сылга «Иван Николаевич Винокуров» диэн архыып докумуоннарыгар олобурбут кинигэ тахсыбыта. Нууччалыы тылынан «20 век. Якутия, История. Факты» диэн сирэйбэ бэчээттэммитэ. Ол кинигэтэн тылын уларыппакка хаһаппытыгар таһаарабыт.

Сохранились данные о его работе начальником продовольственного отряда в Самарской губернии и председателем правления Самарского губернского союза работников просвещения. В 1921 г. член Бузулукского уездного исполнительного комитета. Заведующий Бузулукским УОНО. Член фракции РКП(б) на 8-м съезде Советов Самарканской губернии. Председатель губернского отдела работников просвещения. 22 июня 1923 г. пленум Якутского обкома РКП(б) с участием М. К. Аммосова, Р. И. Цугель, К. Р. Герценберга, А. А. Назарова, С. М. Аржакова и других заслушал телеграмму И. Н. Барахова о приглашении Винокурова на работу в Якутию. Иван Николаевич согласился. 28 сентября 1923 г. он был назначен наркомом просвещения, с 5 ноября 1923 г. наркомом здравоохранения Якутии. Вместе с наркомом внутренних дел С. М. Аржаковым были одними из инициаторов издания официальной народной газеты на якутском языке «Кыым».

С 9 февраля 1924 г. стал заместителем председателя СНК ЯАССР, а с декабря 1924 г. по июнь 1925 г. Председателем СНК ЯАССР. Его работа осуществлялась успешно, несмотря на периодические возникавшие повстанческие движения. В руководстве над наркоматами чувствовалось его твердая рука, настойчивость и влияние. 30 марта 1924 г. выступил с докладом «О ликвидации неграмотности в Якутии» на 3-й сессии ЯЦИК 2-го созыва. Сессия утвердила представленный Винокуровым план ликвидации неграмотности, которую планировалось проводить на родном языке для каждого коренного народа Якутской АССР. В 1924 г. И. Н. Винокуров

ввел в республике единую трудовую школу, в которой обучались молодые люди с 8 до 19 лет. В 1925–1928 гг. был представителем Якутской АССР при Президиуме ВЦИК. 1 октября 1926 г. Винокуров подробно информировал Якутский обком ВКП(б) о своей продолжительной беседе с председателем правительственной комиссии ВЦИК А. Л. Борчаниновым, обследовавшим в течение трех месяцев в 1926 г. деятельность Якутской АССР. 30 октября 1925 г. постпред Винокуров выступил с докладом в федеральном земельном комитете о трехлетнем плане переселения и поселении колонистов.

На учредительном съезде уполномоченных сельскохозяйственных кооперативов и кредитных товариществ в 1925 г. предлагал в основу сельскохозяйственной кооперации поставить не снабженческие операции, а производственные. В 1927 г. представитель ЯАССР при ВЦИК Винокуров передал на согласование секретарю Якутского обкома И. Н. Барахову проект постановления ЦК ВКП(б), посвященный разреше-

нию конфликта между Якутской АССР и трестом «Алданзолото». Делегат на 13-й Всероссийской и 4-й Всесоюзной съездах Советов, выдвинут в члены Совета национальностей ЦИК Союза ССР. 15 января 1929 г. решением бюро Якутского ОК ВКП(б) назначен директором Якутторга. В 1929 г. Иван Николаевич участвовал в работе Президиума ЦИК и СНК ЯАССР, рассмотревшего итоги исследования экспедицией АН СССР. Было принято решение, где отмечалась большая научная работа за истекшее пятилетие. В декабре выступил по вопросу отношения к национальной интеллигенции на 7-й Якутской областной партийной конференции по отчету Якутского обкома ВКП(б). Год работы в этом направлении продемонстрировал его единство с линией Якутского обкома ВКП(б). В 1930 г. постановлением бюро Якутского ОК ВКП(б) назначен временно исполняющим обязанности председателя СНК ЯАССР. В 1932 г. делегат 9-й областной конференции ВКП(б) от городской организации с совещательным голосом. 14 января назначен наркомом снабжения ЯАССР. В 1933 г. постановлением Бюро Якутского ОК ВКП(б) утвержден представителем ЯАССР при Президиуме ВЦИК. Делегат 10-й Областной партийной конференции ВКП(б) (1934 г.). В 1935 г. умер в г. Москве. Похоронен на Новодевичьем кладбище г. Москвы. 20 января заседание Президиума ЯЦИК вынесло решение об увековечивании памяти И. Н. Винокурова.

Материалы подготовил Алексей СЛЕПЦОВ.

ТЫАБЫТ ХАҔААЙЫСТЫБАТА САЙЫННЫН!

Улуус баһылыга Степан Саргыдаевы, Улуус дьукутааттарын Сэбиэтин бэрэссэдээтэлэ Афанасий Захаровы, улуус бары олохтоохторун Сахабыт Өрөспүүбүлүкэтэ тэриллибитэ 100 сыллаах үбүлүйүнэн, сааскы сандал саас I Маай бырааһынныгынан эбэрдэлибин! Тыабыт хаһаайыстыбата сайдарыгар бэйэм көрүүлэрбин улууспут хаһыатыгар таһаартарабын.

Төрүт дойдубар Чурапчыга барыта 34 сыл устата салайар үлэбэ сырыттым. Экономичан үлэбин саҕалаан баран, икки сохуоска дириэктэринэн 10 сыл устата, ССКП райкомун 2-с секретээринэн, РАПО бэрэссэдээтэлинэн, икки болдоххо улуус баһылыгынан түмүктэбитим. Үлэбит хайыската барыта тыа хаһаайыстыбатынан дьарыктанар улуус буолан, кини социальнай-экономическай сайдыытыгар Өрөспүүбүлүкэ бырабыталыстыбатын көмөгүнөн баһачча үлэли сатаатыбыт. Бастакы Бэрэсидьиэнит Михаил Николаевич политикатын өрө тутан кэллим, рыночнай экономика уустук бопһуоростарыгар дьону-сэргэни биэр санааба түмэн, ханнык да хамаанданан үлэлээһин принциптэрингэр олобурбааха, үлэлиир дьобурдарынан, дьонго-сэргэбэ апаратыаттарынан туһанар каадырдары үлэлэттим, үүнүрдүм. Эрдэ үлэлээн ааспыт баһылыктар кэминитигэр бу көрдөрүүнү онунан хааларыппыт. Үүт туттарытын Судаарыстыбайнай закупка 9000 туоннада тийбэ туттаран, бу санаахпына, Өрөспүүбүлүкэбэ

биэр бастың көрдөрүүнү ситиһиппит. 2002 сыллаахха Семен Николаевич Назаров бэрэссэдээтэлиир кэмингэр Бырабыталыстыба дьаһалынан, Мугудайга кинниээн, Пишекомбинат тутуллан олоххо киирбитэ. Астыыр-үөлүүр салааба улууска сагалыы тыын киллэриллибитэ. Вячеслав Штыров Бэрэсидьиэнинин оморон, маны Өрөспүүбүлүкэбэ киннигик тарҕатар туһунан этини өмүрүбүтэ. Бүтүн тыа хаһаайыстыбатыгар Өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн ынах-сүөһү ахсаана биллэрдиң аҕааҕа. Үүтү туттарыы саамай мунуутуур намыһах көрдөрүүлэниэ, улуустарга, куораттарга бэйэ оморон таһаарыт арыта, үүт бордуюкталара олус аҕааҕылар. Сахабыт сирин Бырабыталыстыбата сыл ахсын тыа хаһаайыстыбатын өтчүотугар ынах-сүөһү аҕааҕына тохтоото, бордуюк-суһа кээмэйэ збиллэр өттүгэр барда диилэр даҕаны, мин бу этингэ собулэспиппин. Өрөспүүбүлүкэ тыатын хаһаайыстыбатыгар ынах-сүөһү төбөтүнүн ахсаана сыл ахсын аҕыһаан иһэр. Нэһилэктэргэ сүөһүнүн ииттинэр мааллар сааһыран истэхтэрин аайы, маны салгыы сайыннарар ыччат, үлэһит дьон бу салааба сыстыбат буолулар. Бу сүрүн биричиннэтэ дохуота олус кыра. Манан сибээстээн, кэлэр өттүгэр

бэйэм тус санааларым: 1. Улуустарга урукку үлэлээн ааспыт сохуостарга тирээһин, бөдөң кэлэктинбинэн хаһаайыстыбалары тэрийтэллэр кэм кэлэ. Маныаха эмискэ буолбааха, сыһыа киирээгэ судаарыстыба өйөбүлэ баар буолуохтаах, салайааччылар уонна испэс-лиистэрэ мантан хамнастаныахтаахтар. Холбоур быһыытынан, Чурапчыга Эрилик Эристини ааһынан, Мэңэ Ханаласка Ленин аатынан сохуостар, «Таатта», «Амма», «Нам», «Өктом», «Элгээһи», о.д.а. ааспыт өттүгэр ситиһилээхтик үлэлээбиттэр баадаларыгар тэрийтэллэххэ. Олохтоох бэйэни салайыныы сохуона олоххо киирэринэн, тыа сиргэр бөдөң салайааччылары итэҥи таһаарыахха. Сэбискэй кэмгэ сохуос дириэктэрдэрин Обком бюротта баһаара. 2. Өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн сир реформатын хаттаан ытыахха, ходоһа сир сүөһүлээх, сылгылаах маалларга, хаһаайыстыбаларга көрөр туһунан анал дьаһал таһара наада. Отучча сыл устата ходоһаны чааһынай бас билингэ биэрбиппит, сир түгэтин, хаһаайыныан баран ынах сүөһүбүт олус аҕааҕа. Өтөрүнэн збиллэрэ биллибэт. Бу үлэни Судаарыстыбайнай таһымна, Ил Түмэнигэ дүүһүлүнэн, анал баһаары, сохуон тахсарын ситиһэр кэм кэлэ.

3. Улуустарга ходоһаны тупсаран онорорго мелиоративнай систиэмэлэри өрөмүөнүүр, ууну хаһааны, ньуолсүтүү, арбаа, хоту улуустарга ууттан ходоһаны таһары (осушение), хаалбыт бааһыналары чөлүгэр түһүрүнүгэ кэскиллээх дьаһаллары олохтоохха. 4. Ааспыт сылтан саҕалаан, ынаар ынах төбөтүн субсидиятын 35 тыһыынча солкуобайын кэлэр 2023 сылтан тохтотор сөп. Үүт соҕотуопкалааһын биллэ аҕааҕынан, нэһилиэһинэн, улуус кинниэрин, куораттары үүт бордуюк-суһатынан хааччылы аҕааҕынан сибээстээн. 5. Улуустар, куораттар баһылыктарыгар үүтү-эти, оҕуруот аһын туттарыы, бурдугу үүнэрини госзакупун тирээни туран, кинниэргэ күүстээх ирдэһи туруорарга. Сылаабы үлэлэрин өтчүотугар Өрөспүүбүлүкэтээҥи Федеральнай бырагыраамаларынан сирэйдээн өтчүоттууларын бэйэтин кэмингэр Егор Афанасьевич улаханнык кириитикэлээн туар, ынах-сүөһү ахсаан өттүнүн збиллигингэр, бордуюк-суһа улаатытыгар үлэлэхтээхтэрин, тэрийэхтээхтэрин ирдээбитэ. 2017 сыллаахха ылынылыбыт тыа хаһаайыстыбатын сохуонун олоххо киллэрингэ ситэ үлэлээбэттэрин ыйбыта. 6. Тыа сирэ саамай өрөгөйдөөн сайдыбыт кэмэ — сохуостар үлэлиир кэмингэр. Онорон таһаар бордуюк-суһаны, ынах-сүөһүнү ахсаан өттүнүн зблэтин, баар ынах-сүөһүнү онунан хаалары судаарыстыба өттүтээн олус кытаанах ирдэбилгэ туара. Араас салааба үлэлээбит тыа хаһаайыстыбатын үлэһиттэрин,

үлэлээн ааспыт кэмингэр, Аҕа көлүнэ дьоммутун, эбэтэр 20-с үйэ 60–80 сылларыттан 90-с сылга дээрэ үйэтитэр күүстээх үлэни биллини көлүнэ ычачааха, салайааччыларга итгэр-үөрэтэр сыаллаах историяны өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн кизг далааһыннаахтык ытыахха. Ааспыт өттүгэр элбэх улуустарга ССКП райкомун бастакы секретээринэн, Райсэбиэт бэрэссэдээтэлинэн, кэлин Саха Өрөспүүбүлүкэтин Бырабыталыстыбатын бэрэссэдээтэлэ Климент Егорович Иванов хаһааха сохуос дириэктэрэ Иван Васильевич Николаев туһунан олус бэртээхэй ыстатыһаны суруйбута. Сохуостарга аатырбыт дириэктэрдэр улуус аайы баалара, элбэх биллэр-көстөр дьону этиэхпин сөп. Чурапчыларга бу үлэ саҕаламмыта. Улуус кинниэһин мусойу уларытан тэрийин, улуус киннигэр тыа хаһаайыстыбатын үлэтин-хамнаһын сырдатар, кини хааччылар тэрийтэлэрин киллэрэн туран сквер тууута саҕалаанна. Көбүлэччинэн «Ытык сүбэ» чилиэһэ буоларым быһыытынан, тус бэйэм этинбин биллгин баар сохуос дириэктэрдэрэ толору өйүүлэр. Өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн биллгин 5–10 сыл үлэлээбит дириэктэрдэр ахсааннара, быһа холуйан, 25–30 киһи. Үлэлэрэ-хамнастары ситэ сыаналамматах дириэктэрдэри өйүүр уолдаста.

Иннокентий АММОСОВ, Саха Өрөспүүбүлүкэтин «Ытык-Сүбэ» чилиэһэ, 2002–2008 сс. Чурапчы улуунун баһылыга, «Чурапчы», Эрилик Эристини аатынан сохуостар дириэктэрдэрэ, 2008–2019 сс. Өрөспүүбүлүкэтээҥи инвестиционный компания Генеральнай дириэктэрин солбуһааччы.

УСТУОРУДА ЧАХЧЫЛАРА

ЧУРАПЧЫ УЛУУҔУТАР СОҔХУОСТАР ТЭРИЛЛИЛЭРЭ

Чурапчы оройуона Саха Кинн Ситэриилээх Кэмитиэтин Президиумун 24 №-дээх уураабынан 1930 сыл кулун тутар 25 күнүгэр оччотообу Боотуруускай улууһун нэһиликтэрин төрүттэригэр тирэбирэн тэриллибитэ. Урукку Боотуруускай улууһа устуоруйаба 1638 сылтан ылата биллэр, Саха сиригэр уокругар саамай улахан улуус этэ. 1903 с. улууска 31 нэһилиэк, 31500 киһи олохсуйан олорбуттара. 1911 сыл сэттинньи ыйга Амма улууһа, 1912 с. ахсынньыга Таатта улууһа араасан, туһунан улуус буолбуттара. Чурапчы оройуонун тэрийингэ Мэҥэ улууттан 2-с Мэлдьэхси, Бахсы нэһиликтэрин, Тааттаттан бастагы Хайахсыт (Белолоб-скай) нэһилигин, Амматтан бастагы Болутур, Кутда нэһиликтэрин эбии киллэртээн биэрбиттэрэ. Оройуон экономикатын төрүтүнэн тыа хаһаайыстыбата, сүрүтүнэн сүөһү, сылгы иттигэ буолбута.

Василий Жебеин

Михаил Бельх

Анатолий Ефремов

Роман Филиппов

Семен Сергеев

Михаил Корякин

Иннокентий Филиппов

Семен Макаров

Егор Васильев

Василий Ефремов

Иван Филиппов

Иннокентий Аммосов

Николай Михайлов

Григорий Смирнов

Василий Чичигинаров

Иван Пинигин

Николай Попов

Оройуоннары тэрийингэ эибээтээн, 1929 сыллаахха сир оройуоннарын түгэстэн, нэһиликтэргэ сир үлэтин, сир аатын сурукка киллэрин ыгыталабыта. Чурапчыга 1930 сылтан холбоһуктааһын сааламмыта, 1935 сыллаахха колхуостар устантара ымыллыбыта. Ити бириэмэс оройуонга 5057 хаһаайыстыба баар. Ынах сүөһү уопсай ахсаана — 49266, сылгы — 9490 этэ. Барыта 75 колхуос баар, кинилэр 3383 хаһаайыстыбаны холбуулара. Колхуостар араас кэмнэргэ холбоһон, бөдөһүбүн,

бытарытыдан сүт-кураан, Аба дойдуга сэринтэн ыарахан кэмнэрин туоран, үлэстэн-хамсаан кэлбиттэрэ. 1966 сыллаахха оройуонга 7 колхуос баар буолбута. Өрөспүүбүлүкэ тыа хаһаайыстыбатыгар соҕхуостары тэрийин, тыа сиригэр үлэһиттэрин оробуочай кылаас оноруу политика сааламмыта. Чурапчы оройуонугар аан бастаан 1967 сыллаахха «Комсомол», «Партия 22-с сийиһэ», «Субуруускай» колхуостар бааларыгар Субуруускай аатынан соҕхуос тэриллибитэ. Маннаагы дириэктэ-

ринэн Василий Жебеин атаммыта. Партком сэкирэтэринэн Роман Кривошапкин, рабочком бэрэссэдээтэлинэн Илья Чичигинаров үлээбүттэрэ. 1975 сыллаахха дириэктэринэн Михаил Бельх буолбута. 1978 сыллаахха бу соҕхуос бытарытыдан, иккн соҕхуос буолбута. Хатылыга кинигээн, Болтоҕону, Мырыланы хабан үс отделение-лаах Субуруускай аатынан соҕхуос тэриллибитэ. Дириэктэринэн Анатолий Ефремов атаммыта. Соҕхуос 35086 гектар туһанылар сирдээбэ (ол иһи-

гэр 1883 гектар бааһына, 11543 гектар ходоһа), 3470 ынахтааба, 2262 сылгылааба, 413 оробуочайдааба.

1974 сыл атырдыах ыйыттан бары соҕхуостары соҕхуостарга уларыты тэриллибитэ. Бу сыл Эрлик Эрестин аатынан соҕхуос Хоптобо, Хадаар, Хайахсыт, Чакыр нэһиликтэрин хабан тэриллибитэ. Роман Филиппов дириэктэринэн атаммыта. 1976 сыл муус устарын 1985 сыл тохсунньуга диэри Семен Сергеев дириэктэрдээбитэ. Парткомунан Николай Дмитриев, рабочкомунан Гаврил Ефимов үлээбүттэ. 5000 күрүгэ ынахтааба, 3000 сылгылааба. 1976, 1977 сыллар түмүктэринэн Бүтүн Соһуустаагы куоталаһы кыаһылааһын буолбута. 1985 сыл тохсунньуттан 1989 сыл тохсунньугар Михаил Корякин, салгы 1993 сылга диэри Иннокентий Филиппов дириэктэрдээбитэ.

Карл Маркс аатынан соҕхуос 1974 сыллаахха Одьулун, Мугудай, Алабар, Мындааайы, Бахсы нэһиликтэрин хабан тэриллибитэ. Дириэктэринэн Семен Макаров атаммыта. Партком сэкирэтэринэн Михаил Окочешников, рабочкомунан Лука Дьяконов үлээбүттэрэ. 167474 гектар сирдээбэ (ол иһигэр 3667 гектар бааһына, 22837 гектар ходоһа), 6130 ынахтааба, 4400 сылгылааба. 1976 сылтан Егор Васильев, 1985 сылтан Василий Ефремов, 1988 сылтан Иван Филиппов дириэктэрдээбиттэрэ.

«Чурапчы» соҕхуос 1978 сыллаахха Салан, Кытаанах нэһиликтэрин хабан, урукку Партия 22-с сийиһин аатынан колхуос, «Комсомол» колхуос территорияларын холбоон тэриллибитэ. Дириэктэринэн Иннокентий Аммосов атаммыта. Партком сэкирэтэринэн Матрена Леонтьева, рабочкомунан Борис Баншев үлээбүттэрэ.

39088 гектар сирдээбэ (ол иһигэр 772 гектар бааһына, 12437 ходоһа), 3960 ынахтааба, 2060 сылгылааба, 600-чэкэ үлэһиттээбэ. 1982 сылтан 1987 сылга диэри Николай Михайлов, 1987-1991 сылларга Григорий Смирников дириэктэрдээбиттэрэ.

1983 сыллаахха Амма суньугэр Болутур, Соловьев нэһиликтэрин хабан «Мындааайы» соҕхуос тэриллибитэ. Дириэктэринэн Василий Чичигинаров атаммыта. Парткомунан Иван Яковлев, рабочкомунан Савелий Попов үлээбүттэрэ. Сир оноруутунан, сиртэн туруктаах үүнүүнү ылыта, элбэх сыллаах оту ыһыта дьарыктанан үлээбүттэрэ. 1983 сылтан саалаан, сир төрдүттэн тупсарыта, бааһына сиригэр оноруута 2026 гектар оноруллубута.

«Мугудай» соҕхуос 1985 сыллаахха Мугудай, Бахсы нэһиликтэригэр тэриллибитэ. Сылгы иттигинэн дьарыгыгар хайыскалааба. Семен Сергеев дириэктэринэн атаммыта. Партком сэкирэтэринэн Иван Кандинский, рабочкомунан Михаил Окочешников үлээбүттэрэ. 3315 ынахтааба, 2325 сылгылааба, 500-тэн тахса үлэһиттээбэ. 1990 сыллаахха туһунан «Бахсы» соҕхуос тэриллибитэ, Мугудай, Төлөй отделениелара сылгы собуотун статуһун ылытара. 1500 ынах сүөһүлээбэ, 1260 сылгылааба. Дириэктэринэн Иван Пинигин үлээбүттэ. Партком сэкирэтэринэн Мария Макарова, рабочкомунан Анастасия Аммосова үлээбүттэрэ.

«Бахсы» соҕхуос 1990 сыллаахха тэриллибитэ. Дириэктэринэн Николай Попов атаммыта. Оччолорго Толоон уонна Чыаппара биэр Бахсы нэһилигэ этилэрэ. Николай Попов Алабар нэһилигэр баһылыктаабыта. Онон дириэктэр уонна нэһилиэк баһылыга уопсастыбаннай төрүккэ буолбута. Партком сэкирэтэринэн Иван Кандинский үлээбүттэ. 1581 ынахтааба, 922 сылгылааба.

Алексей Степанов

Михаил Корякин «Төрүт дьарыгы өрө тутан» кинигэтигэр туһанылына.

БААҢЫНАБА, БУРДУККА ҮЛЭ

(Итинни хаһыат 16 №-гэр аабыт)

Туорахтаах култуура ыһыта оройуонга 1970—1980 сс. «зеленка» политика арыый ачаан, 4000—5000 гектар иһигэ-таһынан сылдыбыта. Гектартан 7—10 сэттэнгэр үүнүүнү хомуйбуттара. 1971—1983 сылларга оройуонмутугар Василий Федотович Ермаков тыа хаһаайыстыбатын управлениетыгар кылабынай агрономунан үлээбүттэ. Оройуонга бурдук ыһытыгар урдук үүнүү звенолара тэриллибиттэрэ. Бу звенолар үлэлэрэ сылтаа туруктаах буолбута. Гектартан 8—10 сэттэнгэр дьэһимтэни ылытара. Уопсай бурдук ыһыта 4500—5000 гектарга тийбитэ. Одьулунга, Хатылыга 1000-лэс гектар бааһына туорахтаах култууралары ыһалара. Иккн хомулаах севеоборокка биэттик киирбиттэрэ.

Силэһи бэлэмнэр аһылаах звенолар баар буолбуттара. Кыта-

анаахха В. Г. Захаров, Болтоҕо Д. Д. Ефремов, Хатылыга С. П. Чичигинаров, Төлөйгө М. Н. Голосев, Мындааайыга Д. М. Ноев, Мырылаа Г. Д. Попов салалыытара. Василий Федотович үлэһиттэр сылларыгар бааһына тастааһынга, сир хорутууга улахан тэрэһиннээх күрэхтэһиһэр ыһыталаһалара. Нэһилиэк аайы сир үлэтин маастардара, механикаторлар баар буолбуттара.

1983 сыллаахха Амма суньун баһылыгына аналаах «Мындааайы» соҕхуос тэриллибитэ. Оройуон уонна өрөспүүбүлүкэ соҕхуостарыгар бурдук, оту, элбэх сыллаах от сэмэстэн тарбаһыга туһайыһыланан үлээбүттэ. Манна соҕхуос кылабынай агронома Василий Константинович Ефремов үлэтин түргэник, кыахтаахтык саалаабыта. Элбэх сыллаах отунан уонна ситэһиннэн дьарыктанан аналаах звено Мындааайыга тэриллибитэ. Дмитрий Михайлович Ноев сылтаа 500—600 туонна оту рүлүннэй тыһынан,

элбэх сыллаах оттор сэмэстэрин сылтаа хомуйан, гектартан 20—50 туонна ылыта. 1985—1991 сылларга «Волоснец Сибирский», «Регнерия», «Костербезостый» оттор сэмэстэрин өрөспүүбүлүкэ соҕхуостарыгар тарбаһыта. Итинни таһынан звено ити сылларга 1983 сылтан саалаан, 1600—5000 туонна силэһи утан, 1991 сылтан түмүктээбитэ. Таһарылаах үлэтин иһин, Д. М. Ноева «Саха Өрөспүүбүлүкэтин Судаарыстыбаннай бириэмийэтин лауреаты» үрдүк аат иэриллибитэ.

Бурдук үүнэрингэ Мырыла отделениеһыгар Гаврил Данилович Николаев звенота сылтаа 400 гектарга дьэһимтэни бурдукта «Тамми» суорду ыһан, 9 сыллаах орто көрөөрүүтэ гектартан 14,5 сэттэнгэр буолбута. 1988 сыллаахха өрөспүүбүлүкэ бурдук үүнэрээһинин күрээбэр кыаһылааһын таһан, «Хрустальный колос» кубогунан, «БАР» мэтээлинэн, 1990 с. «Бонус Знак» уорданынан иэҕэрэаһым-

мыта.

1992—1999 сылларга бурдук дьэһимтэ сир үлэтин маастардара кыһыпкыттар аайы баалара, сиргэ, бааһынага хаһаайынаах курак санаммытара, саналы тэрэһиннээх хаһаайыстыбалар баар буолбуттара. Ити сылларга бурдук үүнэригэр Одьулунга В. К. Ефремов, Хатылыга К. В. Чичигинаров, Н. П. Чичигинаров, Мырылаа С. Н. Бахчанен, Мындааайыга Т. Н. Савин, Мугудайга К. Д. Коркин, Саланга Г. Н. Макаров, П. Д. Трофимов, Хоптобо М. М. Монастырев, Болтоҕо Н. Н. Ефремов салалар хаһаайыстыбалар таһарылаахтык үлээбүттэрэ.

Билигин олохпутугар кэллэх, 1975 сыллаахха 385 бааһынай хаһаайыстыбалана сылдыбытыт. Ити сыл 3000 гектар бааһынага туорахтаах култуураны ыһан, 2000 гектарга хомуйан, гектартан 9-туу сэттэнгэр үүнүүнү хомуйбуттат. Хаһан да оттоммот кырбаны ылытыт— 45163 туонна.

Күн бүтүн 200-тэн тахса бааһынай хаһаайыстыбалаахтыт, 1500 күрүгэ тыраахтар араас

көрүгэ баар. Ол эрэри баара-суоҕа 400—600 гектар туорахтаах, 1700—1800 гектар кормовой култуураны ыһытат, дьэ уонна элбэх эти-үүтү ыһыта ыһааннаабыт. Манна дьаһанан олордохтууна, дьоммутун ачыткытар туруктаахтыт. Киһи сир арыта нормаланна, эпит-үүтүт оноруута сылтаа аһаан иһэр, сүөһүбүт аһаан эмэ. Бэйэ сир бурдук үүнэрин олох умнуута хаалла. «Бурдук баар буоллабына»-олох баар» дьэи өбүгэлэрибит кэс тыллара умнулунна.

Түмүккэ саҥа салалтага хайдах даһаны туок эмэ хамсаатылаах дьаһаллары ыһынар кэм кэлбитин санабын. Улуустуугар ИИ сир сылыгар бааһынага, бурдукка үлэһэ улахан болломто уурулуохтаах.

Василий ЧИЧИГИНАРОВ, Саха Өрөспүүбүлүкэтин үтүөлээх агронома.

Матырылааһы бэлэмнээһингэ «Земля и люди» (И. С. Иванов), «Төрүт дьарыгы өрө тутан» (М. Н. Корякин) кинигэлэригэр туһанылына.

ИСПИСЭЛИИС ТЫРЫБЫНАТА

Дорофеевтар династияларын салжааччы – Алексей Дорофеев

Бары да илэрээ уонна бытырыллыгы кураан сыйыннары умнубат буолуохтаахпыт. Дьон дьалабай сыйыаньтан ону тэнэ айылжа онгорор содулуттан – эпинтэн, өстүөкүлү күн уотуттан итийиниптэн улахан ойуур баһаардара туран, хас да тыһылыччанан иэһинээх сири күлгэ-көмөргө кубулуппугтара, улахан хоромньуну таһаарбытгара. Ойуур баһаардарын биһир сүрүн төрүөтүнэн хoduһалары өртөөһүн аабыллар. Билигин өртөөһүн көдүүһүн уонна кутталын туһунан боппуруос кээн кэпсэтингэ турар. Ол эрэри ити мөккүөр барыта сокуонга олобулар.

Онон “Исписэлиис тырыбыната” рубрикада Чурапчытаабы баһаарынай нэдэр начаалыннытын эбээһинэһин толорооччу, ис сулууска старший лейтенантын Алексей Дорофеевы ыгыран кэпсэтибит.

– Утун күнүтүн, Алексей Олегович! Бастатан туран, ханнык анал идэни бүтэрбиккинни, үлэи-хамнаһын туһунан кылаастык билиһиннэр эр.

– Мин 2014 с. ХИФУ “Баһаартан сэрэхтээх буолуу” үөрэбин бүтэрбитим. Салгы аармыйада биһир сыл ытык иэспин толорон кэлэ, 2015-2017сс. Чурапчытаабы ЕДДС-да дьуһурунай диспетчерини үлэстэбитим. Онтон икки сыл Дьоккуускайга киирэн, Баһаарынай чаастары контуруолуур управлениега үлэли сылдыбытым. 2019с. Санкт – Петербурдаабы Судаарыстыбаннай университетка үөрээн, Арасыйыа ИБМС баһаары утары сулууска “Техносферная безопасность” хайысхада магистр дипломун ылытым. Билигин мин Баһаарынай нэдэргэ үлэлибин.

– Алексей, эйигин бу тэрилтэбэ Дорофеевтар династияларын салжааччы дээн билэлиэр. Улууспутугар, ону ааһан өрөспүүбүлүкэбэ тийи биллибит, ытыктыыр киһибит, баһаарынай сулууска бэтэрээнэ,

“Чурапчы Моржа” Афанасий Дорофеев сизэ буулабын.

– Эмэ Афанасий Дмитриевич маннаабы чалска 20 сыл баһаарынай массыына суопарынан үлэстэбит. Адам Олег Афанасьевич бу тэрилтэбэ эмэ хас да сыл үлэли сылдыбыт киһи буолар. Ону тэнэ биһиргэ төрөөбүт убайым Олег Олегович күн бүтүн Дьоккуускай куоракка Саха сиринэһи иккаллаах быһыы-майгы министериэтибэтин сүрүн управлениетыгар ситиһиллээхтик үлэлиэр. Онон бу эйгэбэ эһэбит туһабын хатаран, уонна киһи баа сааһатын толорон, күн бүтүн билигин, сизинэрэ, ситиһиллээхтик үлэли сылдыарбытынан кээн туттабын.

– Дьэ, аны үлэбигиэр эргипэн, сааскы өртөөһүнү бобуу боппуруоһун тула кэпсэтиэх. Сокуон өттүгүн биһирдирэн дьонго, тэрилтэлэргэ ханнык мээрэлэр көрүлээлэрини, аабааччыларбытыгар бу туһунан сырдатта түс эр.

– Бырабыыталыстыба 2020 с. балаһан ыйыгар таһаарыт “О противопожарном режиме в РФ” дээн уураабынан өртөөһүнү тэрийи булгуччу бобулан турар. Ол оннугар Чурапчытаабы ГКУ “Якутлесресурс” тэрилтэбэ сыл ахсын хас эрэ гектар сир сэттэбин уматыгы анал соруулах

бэриллэр. Ол балаһы толорон, бу эрэ тэрилтэ өртөөһүнү тэрийэр көнүлүнэр. Сыла, быһа холоон, 500 гектар сир соруулах быһыытынан бэриллэр. Оттон биһирдирэн дьон уонна тэрилтэ дьуһунастаах сирэйдэр өртөөһүнү тэрийиннэрэ булгуччу бобулар. Түбэхэр түтүннэригэр, бөһүөлэкиһигэр – биһирдирэн дьон 2-тэн 4 тыһ. солк. дьон, оттон дьуһунастаах сирэи 6-тан 15 тыһ. солк. дьон ыстарааһаналлар. Оттон оттуур хoduһаны, алаастары өртөөтөхтөрүнэ, ыстарааһан 3 тыһ. солк. сааһаан, 25 тыһ. солкуобайга дьон халбаһылар. Кыра да сир өртөөтөхтөрүнэ, баһаар быһыытынан регистрарыланар, онон сонно тутта хoduһунай дьала тэрилтэн, баһаар төрүөтүн, төһө хоромньу тахсытыт, буруйдаабы баһаары сааһанар.

– Уот салгы барбатын туһугар, хoduһаларга, дэриэбинэ кытылыларын минерализованнай балаһалары хайыы эмэ эһиги тэрилтэбиги иһинэн контуруолланар дуо?

– Ону эмэ билиги контуруолуубут. Саха өрөспүүбүлүкэтин быһылы сыл олунуу 25 күнүгэбэ «Нэһилиэниэлээх пууһунары ойуур баһаарыттан харыстааһын» дээн 106 нүмэрдээх уурааһар олобуран, улууспут 29 нэһилиэниэлээх пууһун тула

тыгар минерализованнай балаһа тардыллар ирдээр. Маннаабы балаһа булгуччу 10 митэрэ кэтиттээх буолуохтаах. Итин тэнэ тыа кытылынаабы уһаайбалартан 30 митэрэбэ дьон маһа-ото кэрдиллээхтээх, ыраастаһаах. Ону нэһилиэк баһылыктары, туһааннаах исписэлиистэрин кытта сонноһон, ирдэбиллэри туруоран, сыл аайы балаһаһаах үлэни-хамнаһы тэрийибит. Бу күнүгэрэ, ыам ыйыттан сааһаан, бары нэһилиэккэри хабан, бу хайысхада ирдир-ойдотөр үлэни уонна консультанттары тэрийэ барыахпыт.

– Сааскы өртөөһүнү сыйыаннаах сокуону кээн, бытырыын хас киһи эппэһэ тардылыбыт?

– Бытырыын 12 буруйу оноруу регистрацияламыта. Өртөөһүн боппуруоһугар маннаабык эбээх сокуону кээн бэлэстээн илэк этэ. Өйдөтүү үлэтин сөптөөхтүк ытыгыт да, дьон олох ситэ өйдөөбөт. 2020с. билигин улууспутугар 33 ойуур баһаара буолбута. Онуоха 4-дэ дьон дьалабай сыйыаньтан. Оттон бытырыын 6 баһаар бэлэстэммиттэн 5-дэ дьон уоту сэрэбэ суох туттууттан. Эпинтэн сылаан тахсыбыт улахан баһаарга 18 тыһ. гектар ойуур уокка былдыаммыта, 86 мол. солк. кэригэ хоромньу тахсытыта.

– Урукку сылларга оттуур хoduһалары саас өртүүлэр этэ, дьон бу боппуруоһу сытыгыт туруорсар – сэттэбэ ыраастаммат хoduһалартан сылаан, улахан ойуур баһаардара тураллар дээн төрүөттүүлэр. Онуоха эн санаан?

– Итиник этэлэрэ оруннаах. Холобура, илэрээ сыл Таатта улуһуттан Болтоһого кэлбит баһаар үрэбинэн кэлбит. Онон контуруолуу бара сылдан кордоххо, хoduһалар үрдүк бааһы, хойуу сэттэбэни

саба үүнэн туралара. Сааскы өртөөһүн боппуруоһун бырабыыталыстыба таһымыгар үтүстүк дьүүллээн кэллэр. Онуоха билигингэ сокуонга уларыһы киирэ илэк. Билиги сокуонга олобуран үлэлибит.

– Түмүккэ аабааччыларбытыгар туу эппэ этэй?

– Күммүт уһаан, сылаан, киһи таһырдыттан киирбөт күнэ-дьала үүнэ. Билигин дьон-сэргэ айылжаа талаһыта үксэтэ. Сотору кэминэн булт балаһа сааһаан, кэппи-бары, айан-сыры дэлэйэ. Онон, биһир тулар, уоту туттууга сэрэхтээх буолалара эрийилэр. Биһир киһи дьалабай сыйыаньтан баай хара тыабыт күлгэ-көмөргө кубулуларын, үтүс хоромньу, экологин айгыраһына таһарын хас биһирдирэн иһиги өйдөхтөөх, сокуон ирдэбиллэрин тутуһуохтаах.

Ону тэнэ, үлэлиир хайысхам кэригэ быһыытынан, дьондиргир-уоккуттар да сылдан, айылжаа да таһыстаххытына, уоттан сэрэхтээх буолун. Сайыны кэмигэ дьон эргэ боруобаттарын, сэттиккэри уларытыт, ону тэнэ бэйэ олоһуу олохтон баһаар тулар куттала улахан, олору эмэ уларытарга кыһаллыт, АДПИ-ны дьон ахсын туруоргарыт. Хамчытылаах олох турбаларын атылаһан туруорут – сорохтор меллорация анал турбаларын туруорут буолаллар, баһаар төрүөтэ онно сылар. Одолоргутун соботоһун хаалларыт. “Олоххот – бэйэбиги иһигиһигэр” дээн эппэни умнуман.

–Алексей, кэпсэтиник иһин махтаньыт. Дорофеевтар династиялара салжаан турдун, уустук үлэбэр үрдүк ситиһилэр баһарабыт.

Анна Захарова

БИИЭХЭ СУРУЙАЛЛАР

Көмүстээх Алдан забойщица

Саха Өрөспүүбүлүкэтин 100 сылын бэлэтинир сылыгар, кыһын соһуччу Алдан мусуойуттан ыйытык тутан, төрөөбүт улуһум Чурапчы «Социализм суола» хаһыатын 1932 сыллаахтан ааһан, билсэн баран, төрөһүт аһам Илларионов Никита Афанасьевич улаханньык биллибэккэ хаалбыт олоһун кэрчик кэмин суруйарга сананым.

1980 сыллаахха аһам өлбүтүгэр, учуутал быраата Илларионов Д.А. кылгас иһигинэрэн онорбут суруга харалла сылдыарыттан көннөрбөккө килтэрэбин.

“Никита Афанасьевич Илларионов 1905 с. эбээх олоһо дьаһаны малга төрөөбүт. Аһата сааһа дэнтээн иһигэ суох буолбута. Онон эбээх олоһо ылга аһатын оннугар дьон ырахан уустук үлэтин билэн улаһыта. Киһи кыра бырааттарын үлэбэ үөрэтэн, салайан иһиптэ.

1930 с. «Быакана бөлөбө» СХУТ тэрийибитэ уонна оһно солбулар бэрэссэдээтэлинэн үлэстэбит.

1930с. саага аһылыбыт Алдан кыһыл көмүһүн биһирдиргэр үлэли барбыта. Онон бастаан шахтада старателлэн, кэлин забойщицынан таһаарылаахтык үлэстэбит. Үчүгэй үлэтин иһин биһирсэ управлениетын бочуотунай Грамотатынан, сыаналаах бэлэстэринэн хас да төгүл наһарааламмыта.

1931с. дойдуттар кэлбитэ. Ол кэлин колхуоска актыбынайдык үлэстэбит. Уонча сыл уста-

та, бастаан Алданга, кэлин саага аһылыбыт Ааллаах Үүн биһирсэлэригэр көлөнөн таһаарса таһытыгар тохтоло суох, сыла айы үлэстэбит. Онон Ааллаах Үүн эрэйдээх-буруйдаах суолун сааһы аһыга сылдыбыта...”

Бу ахтыһы саһарыт ханыт сирэйэ чуолкайдаан, ситэрэн биэрдиэр.

Ол курдук, аан бастаан 1932 с. муус устар 5 күнүгэбэ нүмэрэ «Партия уобаластаабы компарзиссийэтин быһыт Алданга 2000 саханы биэрэргэ таһаарыт ыйаабын улахан хаһаайыстыбаннай-политическай суопатын өйдөөн туран, “Чурапчытан 230 киһини ытыр хомуур былаанын болдоһор толорон биэрэргэ бой-обуойдук охсуһуобут” дээн ыстаыбатыгар кулуун тутар 23 күнүгэр 34 киһи отхуодунуу кытта дуоһаар оһоһуунна, онтон колхуосааба – 31, бытархай ыла – 3, дьахтара – 3», дээн сурулар.

Бу 31 киһи иһигэр «Быакана бөлөбө» СХУТ-тэн 2 киһи бараары сылдыарын туһунан эмэ хаһыакка баар. Манна аһа олорон сааһатын – баһар иһэм бастакы

оһотун оһолоһору сылдыбыта эбитэ буоллар, эмэ барсыан сол эбит дээн. Ол курдук, очотооку эдэр дьон көхтөрө, сааһаны билэргэ тардыһылар мунутуур чыпчаал кэмигэр – бу бастакы пилетка сыллара буолаба! Коллективизация уонна индустриализация өрө күүрүүлээх кэмигэр!

Итинтэн салгыт Т.Г. Тоскин ахтыһынан 30-тан таһа киһи хомулан, бэс ыйыгар бастаан Уус Тааттага тийэн, Дьоккуускайтан, Булууттан, Сунтаартан, Олүөхүмэттэн, Мэигэ Хаһаастан барыта 150-дэ киһи бороһотун Алдан өрүһү өкөһүбүттэр. Уу таһыма наһааһынан сибээстэн, Учурга тийибиттэр, саһын устата араас үлэбэргэ үлэстэбиттэр, онтон бороһот балаһан ыйыгар иккитээн кэлэн, Учуртан 90 км өрө таһааран баран, эмэ тоһуһут. Салгыны саһы Учуртан улахан тыһыны атылаһан, таһаастарын онно ууран, 4 биһирдээх буолан үлэстэн, кумах, таас биэрэгинэн соһон, алтынны ыйга Укулаанга тийибиттэр. Киһилэри алданнар үөрүүтөн көрсөн, саһалы таһынанан, Орто Серебровскай биһирсэбэ ыһыттар.

Дьэ, манна, үрээбэ суох эрэри, мындыр өйдөөх, туу барытын саһабыһынан кыһар, дьонго кэржэстэр эйбээс-сайаһас, үрэхкө сыллар сылдыарда, түргэн туттуулаах, дэгиттэр дьобурдаах да буолан, аһам ол эбээх дьонтон өйдөбүлгэ хааллаа, Т.Г. Тоскин бу көмүс бырамысылаһынан

60 сылын бэлэтинир ахтыһыгар 10 киһи иһигэр киирсэн, быһыл аата күрэйэн таһыстаа дин!

Н.А. Илларионов үлэстэбит Орочоон шахталара 23 м. дьиргээх, компилканан сырдатыллар эбиттэр. Шахтерлар үлэлэрэ ырахан этэ – туттар тэрилтэр «святая троица» дээн таһыка, хойгу, курдээх. Забойщиктар 6-лы чаас 4 симиэтинэн үлэлиллэрэ уонна сымэти иһигэр биһирдэһэн хайдыһан куоталаһаллара.

Өскөтүн урукку өттүгэр көмүһү аһаас хостоһун баһылар эбит буоллаһына. 1932 сылтан шахтанан хостоһун инники күөһүгэ тахсыбыт эбит. Онон забойщик Никита Илларионов үлэстэбит дьонун кылаата эмэ баар буолаба. Дэлэбэ даһаны, нуучча үлэһит уолаттара соһон-махтайан «Старик» дээн убаастаан ааттыахтара дуо? Ону мин аһам бараһан сүрээһин кыбыстан, 25 саастар миниги «кобоньор» дьэбиттэрэ ээ, динр буолаба.

Аны партия, көмүстээх Алдан оробуочайдарын ыгырылларынан, Алданга көлөнөн таһаарса таһытыгар сылдыбыт түтүннэригэр тохтоотоххо, орубуна 1932 сыллаахха саага аһыл –

лыбыт Саха сирин соһурууу-илин өттүгэр үрдүк хаһалардаах Дьугуурга Ааллаах Үүн биһирсэлэригэр таһаарса таһыта олус ырахан, кутталаах этэ. Дьоккуускайтан Ааллаах Үүн 650 км ыраах сытара. Алдантан Ааллаах Үүһүгэ дьон, туох да суоһа суох сиргэ, маһы соһоон саага суолу оноруу, түргэн сүүрүктээх Юдома, Ааллаах Үүн хаһа өрүстэрин, үрэхтэри туораһыны хас да таһаастаах сыардылаах аһа саһаан көрөр, саһадылаах, кыһыгас эрэ дьон тулуйан сылдыаллара.

Аны икки сылынан Саха Сиригэр көмүс бырамысылаһына 100 сылын бэлэтинир. Бырамысылаһына сайдытыгар саага үлэһиттэрэ актыбынай кыттыларын тоһуу үлэһит Н.А. Илларионов үтүө холобуругар көрөбүт. Үтүө дьала умнууга хаалбатын, үлэһит киһи аһа өрүүтүн аһаана турдун!

Н.А. Илларионов кыһа, Нам улуһун олохтооһо Ирина АНТОНОВА.

БЫРАМЫСЫЛАННАС

УЧУОНАЙДАР БУЛУУ ЭКОЛОГИЯТЫН ЧИНЧИЙИ ТҮМҮКТЭРИН ТАҕААРДЫЛАР

Бүлүү бөлөх улуустарын экологиятын туругун уонна бу сиргэ олохтор дьон нэһилиэнньэтин доруобуйатын бастакы киэн хабааннаахтык чинчийи түмүктэрэ табыста.

Бырагыраама биир кэлминик, 2019-2021 сылларга ытылынна. Өрөспүүбүлүкэ Научаларын академията, Саха сирин сүрүннүүр научнай-чинчийэр институттара чинчийилэр түмүктэринэн экология уонна нэһилиэнньэ туругар биир кэлим сыанабылы өнөрдүлэр.

М.К.Аммосов аатынан ХИФУ Хотугу сир прикладной экологията научнай-чинчийэр института Бүлүү өрүһүн уонна салааларын уу ылар экосистематын туругар мониторинны түмүктээтэ. Ол чэрчитинэн экология эспэдииссийэтэ уулар боруобаларын ылыта уонна чинчийбитэ, Бүлүү уонна Марха өрүстэр Светлинский ГЭС-Бырамысылланнай бөһүөлэтин учаастактарыгар уу сүрүгүн бырактары туһунан сибидиэннэлэри анаалыста. Анаалыстар аныгы стандарда эпитеттир методическай комплекстары туһанан, көндүлээх аналитическай лабораторияларга оҥоһулуннар.

Учуонайдар чинчийиллэбит ууларга биогеннай элементтэр баалара, арааһа, бытархай тууһа суох уулаах организмнар биогенностоттара улаатарын кытта сибээстээх дин быһаардылар. Баһыктарга ыарахан металллар концентрациялара биллэрди аһара барыылара булуллубата. Уу уонна сир экосистемэлэрин туруктарыгар уларыһыларга сүрүн хайысха үксүгэр антропогеннай дьайыттан төрүттээх. Онон сибээстээн, эколог-учуонайдар Бүлүү бөлөх улуустарыгар канализационнай-ыраастыыр тэриллэри санардыһы саҕалыырга эттэллэр: сүүрэр ууну уонна кирттигэр эттиктэри валовой бырактары 90-ча бырыһыана дьы-уот, коммунальнай өтөлөр эйгэлэрин тэрилтэлэригэр тиксэр. Туһалаах баайы хостуурга тэрилтэлэр өлүүлэрэ: сүүрүктээх уулар уонна кирттигэр бэсэстибэлэр уопсай бырактарыларын кээмэйэ – 9% дүөрү, оттон атын тэрилтэлэр кылааттара 1% кыра.

Нэһилиэнньэ доруобуйатын туругун бэрэбэрэкилэр наука чинчийиллэрин М.К.Аммосов аатынан ХИФУ мэдиссиныгэ институтта өнөрдө. Институт кафедратын сибидииссийэ Пальмира Петрова иһитинэрбитинэн, Бүлүү бөлөх улуустарга мэдиссиныгэ 3 эспэдииссийэтэ үлэтээбит. 3000-тан тахса киһини көрбүттэр, иммунология, биохимия, генетика, «сукай» итлээх испэдииссийэтэ уонна диагностика чинчийиллэрэ, микроэлементнай статустаах көрүүлэр ытыллы-

быттар. Мэдиссины-демография көрдөрүүлэригэр олохуран, нэһилиэнньэ доруобуйатын туругар уонна өрөспүүбүлүкэ атын оройуоннарын көрдөрүүлэрин тэҥнэр анаалыстар ытыллыбыттар.

Чинчийиллэр түмүктэринэн учуонайдар быһаарбыттарынан, Саха сирингэр уонна Арасыйы-аба курдук, Бүлүү эрэгийиэнигэр уопсайынан бастакы мүнөстэ хаан эргирин сиптиэмэтин ыарыылара тураллар. Бу – сүрэх ишемическай уонна цереброваскулярнай ыарыылар. Ону таһынан тыһынар, ас буһарар уорганнар, эндокриннай сиптиэмэ ыарыылара киһиник тарбаамыттар. Нэһилиэнньэ ортотугар табахтааһын, ыһааһын эбиллэһэ уонна сыстыгына суох ыарыылар эбиллэлэрэ биллэстэнэр. Оҕолорго Бүлүү эрэгийиэнингэр иһэр ууга йод тинийбэтин кытта сибээстээх ыарыылар баалара көстөр. Эрэгийиэнгэ хайа-хостуур бырамысылланнас үлэтин кытары сибээстээх ыарыылары мээдиһтэр булбатылар.

Наука чинчийиллэрин үһс хайысхата – Бүлүү өрүс уонна өрүс салааларын хочолорутар сытар нэһилиэнньэтээх пууһунары уунан хааччыйарга ууну атын сиртэн ылары сыаналааһын этэ. РНА СС П.И.Мельников аатынан Ирбэт тогу үөрэтэр институт Бүлүү өрүс тардыытын ирбэт-гидрогеологическай усулуобуйатын чинчийдэ. Эспэдииссийэлэр хайааһыстыбаннай-иһэр уунан хааччыйарга наадалаах уулаах комплекстары булулар. Комплекстар иһэр уунан хааччыйарга туһаныллыахтарын сөбүн анаалыстар көрдөрүлүлэр. Геофизическай үлэлэр уонна дьөлөбөстөрү үүттээһин түмүктэринэн кырыс уута булулуна. Бу уу химическай састаабынан уонна минерализациятынан дүүккэ уутугар маарынныыр, ол иһин, иһэр уунан хааччыйарга көсүлүлээх.

Чинчийиллэр Бүлүү эрэгийиэн биир кэлим научнай чинчийиллэрин бырагырааматын дьаһалларын олоххо киллэринини контуруолуур биздэминистибэлэр икки ардыларынаабы хамыһыһа салалтатынан тэриллэһилэр. Хамыһыһы СӨ бырабыыталыстыбатын бэрэсэдьитэтин солбуйааччы Сергей Местников салайар. Наука тэрилтэлэрин үлэтин биология наукатын дуоктара, СӨ Наукатын академиятын вице-бэрэсидьиэнэ Борис Кершенгольц сүрүннээтэ.

Бүлүү бөлөх улуустарыгар наука биир кэлим чинчийиллэрин ытыгы туһунан отчуоту СӨ Ил Дарханыгар уонна бырабыыталыстыбатыгар киллэрэхтэрэ. Докумуонна ону сэрэ Саха сирин атын оройуоннарыгар эмтэ экологияга куттал суох буоларыгар уонна нэһилиэнньэ доруобуйатын харыстабылыгар наука чинчийиллэрин ытыгар туһунан биздэминистибэлэр икки ардыларынаабы этиһилэр киирдилэр.

САХА СИРИН НАУКАЛАРЫН АКАДЕМИЯТЫН ВИЦЕ-БЭРЭСИДЬИЭНЭ БОРИС КЕРШЕНГОЛЬЦ НАУКА ЭСПЭДИИССИЙЭЛЭРИН ТҮМҮКТЭРИН ТУҢУНАН

Борис КЕРШЕНГОЛЬЦ, Бүлүүтээҕи эспэдииссийэни сүрүннээччи, СӨ Научаларын академиятын вице-бэрэсидьиэнэ, биология наукатын дуоктара, бэрэспэсэр:

– Бу сыл бастакы кылаарта-лын бүтүүтэ Бүлүүтээҕи биир кэлим эспэдииссийэ икки сыллаах үлэтин түмүктэрин таһаардыбыт. Эспэдииссийэ үс бырайыактааҕа: экология – Бүлүү өрүс уонна киһи салааларын уу ылар экосистематын туругар мониторинг, мэдиссины – Бүлүү бөлөх улуустарыгар экология балаһыанньатынан сибээстээн, нэһилиэнньэ доруобуйатын туругун сыаналааһыгар наука чинчийиллэрэ. Үсүһэ, тэхниһиһэскай – Бүлүү өрүс уонна киһи салааларын хочотугар олохтор нэһилиэнньэтээх пууһунары уунан хааччыйарга атын сиртэн уу ылыллары сыаналааһын. Үлө барыта АЛРОСА хампааньа социальнай бэлиттэһэтин олоххо киллэрин чэрчитинэн үбүлэминтэ.

Чинчийиллэр үс бырайыакка өнөрбүт отчуоттара биллэ улахааттар уонна сибидиһилэр. Экология өттүн М.К.Аммосов аатынан ХИФУ Хотугу сир прикладной экологията институтта толоро; институт хос төлөрөөччүлэр быһытынан учуонайдар уонна тэрилтэлэр араас бөлөхтөрүн тардыбыт. Иккис бырайыак сүрүн төлөрөөччүтэ – эмтэ хос төлөрөөччүлэр тардыбыт ХИФУ мэдиссиныгэ институтта. Үһс бырайыагы төлөрөөччү – РНА СС Ирбэт тогу үөрэтэр институтта.

Экология туругун туһунан эттэххэ, Бүлүү өрүһү кирттиги сүрүн өттө, бадар, дыктиттик иһиллээҕэ да буоллар, хайа-хостуур хампааньаларга тиксэр буолбатах эбит. Бүлүү бөлөх улуустарын үгүс нэһилиэнньэтээх пууһунарыгар коммунальнай ыраастыыр тэрилтэр (КОС) суохтара буолар. Сүүрэр ууну уонна кирттигэр бэсэстибэлэри валовой бырактары 90-ча бырыһыана дьы-уот, коммунальнай өтөлөр эйгэлэригэр тиксэр. Бу олохтоох уонна тас лабораторияларга уу боруобатыгар физико-химическай анаалыстары ытытат түмүгүнэн биллэбитэ. Онон, биир сүрүн быһаарынан уонна

эттинэн коммунальнай тобохтору ыраастыыр оборудованиены түргэнник тутуу дин буолла. Бу үлэни АЛРОСА Бүлүү бөлөх улуустарыгар дивиденд быһытынан биирэр үбүн сорокунан тутуохха сөп этэ дин саныбын. Эскөтүн улуустар дьаһалтала бу сууматтан кыраны даҕаны коммунальнай ыраастыыр оборудование тутарга биирэр туһунан быһаардахтарына, бу оройуоннарга экология балаһыанньата биллэ түпөһөн сөп.

Ону таһынан минеральнай састаапка кыра уларыһылар булулулулар. Киһилэр, бастатан туран, бу оройуоннар хайа-геологическай фоннарын уратыларын көрдөрүлүлэр. Үрүйэлэр, үрэхтэр өрүскэ түһэллэригэр тэллэнэ сытар боруобалартан органическайа суох бэсэстибэлэри суурайаллар. Геологическай фон ууну үксэ-тэҥичилэр бары көрдөрүүлэригэр дьайар. Өрүстэр, күөлэр, кырыс уулаара да буолулулар. Бүлүү бөлөх улуустарыгар фон биир, Сокуруу Саха сирингэр – атын, Хотугулуу-Илингэ эмтэ атын.

Мэдиссиныгэ бырайыагы туһунан эттэххэ, Бүлүү бөлөх улуустарын нэһилиэнньэтин доруобуйата атын улуустар уонна киһи кураат олохтоохторун доруобуйаларыттан улахан уратыта суох. Ол эрэн, суолталааҕа дин, чинчийиллэр бу улуустар нэһилиэнньэлэрэ мэдиссиныгэ биллэлэрэ-көрүүлэрэ биллэ ымыһаҕын бэлиттээһилэр. Биир өттүнөн, олохтоохтор аныгы мэдиссиныгэ кыахтарын ситэри билбэттэр, оттон атын өттүнөн, бэйэлэрин доруобуйаларыгар биримэлэрин уонна болгомторун уурбаттарын кэрэктэ. Бу киһиник тарбаамыт буортулаах үгүстэр, киһи аныгы эйгэҕэ доруобуйатын бэйэтэ контуруолуохтаах. Бу улуустар олохтоохторо үрдүк таһымаах мэдиссиныгэ өгөнөн сэтэхтик туһаналлар, ыарыһа сэрэтинэн күүскэ дьарыктамматтар.

Ону таһынан оскуола мэдиссиныгэ сөргүтэр маада бэлиттэһэ, оҕолор доруобуйаларын кэтээн көрүүххэ, ыарыһа сайларын болсорого үөрэнэччилэри кэмнэгэр бэрэбэрэкилээххэ маада. Оскуола мэдиссиныгэ оҕолор доруобуйаларын туругар мони-

торинг ытыгарга көмөлөһүү уонна туох эмэ кэлит-тин баара көһүннээҕинэ – ыарыһа араас түһүмүгэр диагностика оҥоһул-уо, «кутталлаах балаһыанньалаах бөлөхтөр» эрдэттэн быһаарыл-лаахтара. Түмүк олох судургу: доруобуйаны эдэр эрдэттэн хары-стыахха маада.

Уунан хааччыйыһа саҕа көстөр уулаах сирдэри көрдөөһүн туһунан эттэххэ, үгүс нэһили-энньэтээх пууһунарга балаһа күүстээх источниктар булулу-нулар, ол эрэрэн, ыраах соҕус бааллар. Ол эбитэр кыһалта во-дододтары тутарга үөскүүр. Көк-кө түгүннэр улахан ороскуоттаах буолуохтара, ол эрэн, сотору к-минэн ону толуйуохтара. Саҕа көстөр уулаах сирдэри сороҕор дүүккэ уутугар тэллэххэ сөп. Холобур, Минеринэй оройуонун Сүдүлүгэр бөһүөлэтин таһына-дына.

Түмүктээн эттэхпинэ, бу үл-лэри толорсоччулары, АЛРО-СА-ны кытары бииргэ СӨ Ил Дархана Айсен Николаевка уон-на СӨ бырабыыталыстыбатыгар бэриллэхтээх түмүктүүр суругу биздэминистибэлэр эрбипт. Били-ги ону тэлэ Бүлүүтээҕи эспэдиис-сийэ уопутун киһиник тарбааттарга этин киллэрэбит; эспэдииссийэ кэмнэгэр тэриллэбит элбэх ха-йысхалаах кэлиттиби, методо-логическай уонна методическай комплексы Саха сирин атын эр-эгийиэннэригэр манаах экология-мэдиссиныгэ биир кэлим үлэ-рин ытыгарга туһаныахха. Ордук бырамысылланнай тэтимээх-тик баһылааһын барар оройуон-нарыгар, корпоративнай-сула-рыстыбаннай бииргэ үлэлээһин үбүлээһинин туһанын. Ол эбитэр тустаах эрэгийиэнгэ сир баайын хосточчулар, бырамысыллан-нас хампааньаларын үлэтин сөтторгарыгар, киһилэр социальнай бэлиттислэрин олоххо киллэри-чэрчитинэн. Холобур, АЛРОСА курдук.

АЛРОСА пресс-сулууспа-тын суруйууттан тылаас.

Барылын сонго татайбыт бастагы ааврагчыга: «Сата алах» эрдэмжсийгэнтэн бүрттэ.

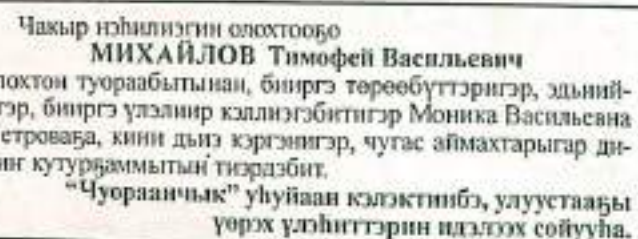
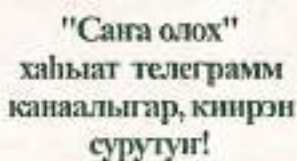
ПОЛИЦИЯ ИЙТИННЭРЭР

Түүхүнээр албыннарыг киирэн биеэрмэн!

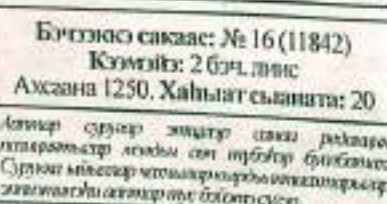
Ю.Ф.Иустинюв,
Госинспектор Чурапчинского
инспекторского участка Центра
ГИМС ГУ МЧС России по РС(Я).

устубаттарын тулугар, пин-жуодук нүмэ-
рин өйгүүгэр хатаан, эбэтэр дьызылтыгэр
суруйан хааллара сылдьыт. Каартабытын
бэйлэбит эрэ тутаргыт ордук. Туора дьонно
итэбэйимэи, көмөлөһүнүөримэи. Каартабы-
тын сүтэрдэххитинэ, сонно тута бэйлэбит
баангытыгар биилэрини. Банкоматтан хар-
чыгытын устаргытыгар туора дьонно пин -
жуодуктун көрдөрүмэи. Банкоматы туланарга
илингитиниэ бүөлээн туттар ордук. Үксү
уоруйахтар төлөпүүн нөнүө эрийэн, баан
үлэһитин быһымынан бэйлэлэрин билиһин-
нэрэллэр: “Ордук харчыны төлөөбүккүт, ону
төнүннэриэхпит” диир итэбэтэн, каартабыт
дааннайын ылан, харчы усталлар. Маннык
ньыманан үтүс дьон каарталарыттан элбэх
харчыны уоран устубуттара бэллэтэнэр, онон
каарта дааннайдарын туора дьонно этэн ал-
быннааһыгыга киирэн бисэримэи, харчыгы-
тын харыстаам!

И.И. СКРЯБИН, полница капитана.

Педагогической үлэ бэтэрээнэ
ПОПОВА Елена Иннокентьевна
 олохтон туураабытынан, бииргэ төрөөбүтүгэр, чутас ай-
 махтарыгар, бииргэ үлэлээбит кэлигээлэригэр диириг ку-
 турбаммытын тиздэбит.
 Улуустаны үөрэх управлениета, идэлэх сойууһун
 кэмитиэтэ, Түөһүтүгэр оскуола-саада кэлэктииво.

Хийдэл бүтээгч брэндүүн рашаан: 16х00 см. Бөөмөнз бүртгүүлж: 16х00 см. СОБ-архайлалтаас өмнө Сүхбаатар улсын "Сайхан" Сударьсмангийн нийгэмлэгтэй "Сандал" наймаа үйлдвэрийн эрх зүйн гэрээ байсан боловч тус гэрээний хугацаа дуусч, үргэлжлэхгүй байна.